ปัญหาเรื่อง

อภิธรรมปิฎก

จากหนังสือ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

โดย อ.เสถียร โพธินันทะ

บทที่ ๘
ปัญหาเรื่องอภิธรรมปิฎก

○○○

ในปฐมสังคีติ ดูตามวินัยปิฎกจุลวรรค พบแต่คำว่าสังคายนาพระธรรมแลพระวินัยเท่านั้น หาได้พบคำว่าอภิธรรมไม่ แต่ในคาถาสรุปเรื่องสังคีติครั้งนั้นมีความว่า

.....ธมฺมวินยสงฺคีตึ **วสนฺโต คุหมุตฺตเม**
อุปาลึ วินยํ ปุจฺฉิ **สุตฺตนฺตานนฺท ปณฺฑิตํ**
ปิฏกํ ตีณิ สงฺคีตํ **อกํสุ ชินสาวกา**

พระมหากัสสปผู้อยู่จำพรรษาในถ้ำ (สัตตบรรณคูหา) ซึ่งใช้เป็นที่ร้อยกรองพระธรรมวินัย ได้ถามวินัยกับพระอุบาลีเป็นเบื้องแรก แล้วถามพระสูตรกะพระอานนท์ผู้เป็นบัณฑิต พระสาวกทั้งหลายของพระชินเจ้าได้สังคายนาพระไตรปิฎกแล้ว

คาถานี้เป็นเหตุให้วงนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเกิดความแตกแยกความเห็นกันในปัญหาว่า อภิธรรมปิฎกจะเป็นพุทธพจน์หรือไม่ ปราชญ์ทางยุโรปส่วนมากยืนยันว่าอภิธรรมปิฎกเป็นของเพิ่มเติมเข้ามาภายหลังปฐมสังคายนา แต่เดิมมีเพียงทวิปิฎกเท่านั้น แลคาถาข้างต้นที่ยกมาเป็นวาทะของสังคีติกาจารย์ ปราชญ์ฝ่ายตะวันออกโดยเฉพาะนักปราชญ์ชาวพม่า (พม่าเป็นเมืองอภิธรรม) ก็ยกเหตุผลโต้แย้งว่าอภิธรรมปิฎกมีมาแล้วแต่ครั้งปฐมสังคายนา ทั้งสองฝ่ายได้พยายามหาหลักฐานมาหักล้างกันในปัญหาที่ว่าอภิธรรมปิฎกเป็นพระพุทธพจน์หรือไม่ ซึ่งข้าพเจ้าจะได้รวบรวมเหตุผลทั้ง ๒ ฝ่ายมาสู่การพิจารณาของท่านผู้อ่าน

เหตุผลฝ่ายปฏิเสธพระอภิธรรม

๑. อักษรศาสตร์ในอภิธรรมปิฎกเป็นสำนวนบาลีรุ่นหลังกว่าสำนวนในพระสูตรแลพระวินัย

๒. ในปรินิพพานสมัยเมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถึงมหาปเทส ๔ มีแต่ให้สอบสวนดูให้ต้องกันกับพระสูตร พระวินัยเท่านั้น มิได้มีกล่าวถึงพระอภิธรรม

๓. ข้ออ้างที่ว่าพระพุทธองค์เสด็จขึ้นไปบนดาวดึงสเทวโลกเทศนาอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา เป็นเพียงถ้อยคำของพระอรรถ-กถาจารย์ ในพระสูตร พระวินัยชั้นพุทธวจนะมิได้มีปรากฏ

๔. ศัพท์ว่า อภิธมฺเม อภิวินเย ดังปรากฏในพระสูตร พระวินัยบางแห่ง ศัพท์ว่า อภิธมฺเม มิได้หมายถึงอภิธรรมปิฎก เช่นในกินติสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์มีคำว่า อภิธมฺเม อรรถกถาแก้ว่าได้แก่ธรรมอันประเสริฐล้นค่าคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

๕. พระพุทธองค์ตรัสถึงสัตถุศาสน์ของพระองค์ว่า ธมฺโม จ วินโย จ ซึ่งแปลว่าพระธรรมด้วยพระวินัยด้วย มิเคยพบว่ามีพระอภิธรรม

๖. นิกายพระพุทธศาสนาอื่น ๆ เช่นนิกายสรวาสติวาทินเป็นต้นก็ถือว่าอภิธรรมปิฎกเป็นสาวกภาษิตเท่านั้น

๗. ในอภิธรรมปิฎกเองก็ปรากฏเสมอว่า **ยญฺจโข ภควตา ชานตา ปสฺสตา** ฯลฯ แปลว่าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้รู้อยู่ผู้เห็นอยู่ ฯลฯ และ **วุตฺตญฺเจตํ ภควตา** แปลว่าพระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้วมิใช่หรือ สำนวนเช่นนี้แสดงว่าเป็นของสังคีติกาจารย์

เหตุผลฝ่ายรับรองพระอภิธรรม

มติของฝ่ายนี้ ได้ชักเอาหลักฐานจากพระสุตตันตปิฎกบ้าง วินัยปิฎกบ้าง และจากอรรถกถาบ้างมาอ้างคือ

๑. พระพุทธองค์เสด็จแสดงอภิธรรมเทศนาที่ดาวดึงสเทวภพ โปรดพระพุทธมารดาและปวงเทพยดาทั้งแสนโกฏิจักรวาล หลังจากที่ได้ทรงสำแดงยมกปาฏิหาริย์แล้วมีหลักฐานมาในอรรถกถา เช่น ปรมัตถทีปนีและธัมปทัฏฐกถา เป็นต้น

๒. ในอังคุตตรนิกายเล่ม ๓ หน้า ๔๓๓ มีความตอนหนึ่งว่า ....**เตน โข ปน สมเยน สมฺพหุลา เถรา ภิกฺขู ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺตา มณฺฑลมาเฬ สนฺนิสินฺนา สนฺนิปติตา อภิธมฺมํ กเถนฺติ** แปลว่า ก็โดยสมัยนั้นแลพระภิกษุเถระทั้งหลายกลับจากบิณฑบาตภายหลังแห่งภัตแล้ว ประชุมสันนิบาตสนทนาพระอภิธรรมกันอยู่ ดังนี้...

๓. ในวินัยปิฎกมหาวิภังค์ ทัพพมัลลปุตตะเถรวัตถุหน้า ๓๖๙ ว่า **เย เต ภิกฺขู อภิธมฺมิกา เตสํ เอกชฺฌํ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ เต อญฺญมญฺญํ อภิธมฺมํ สากจฺฉิสฺสนฺตีติ ฯลฯ** แปลว่า ภิกษุเหล่าใดศึกษาอภิธรรม ภิกษุเหล่านั้นรวมเป็นคณะ (พระทัพพมัลลบุตรเถระ*) จัดเสนาสนะไว้ด้วยคิดว่า ท่านเหล่านี้จักมีธรรมสากัจฉาพระอภิธรรมกัน ดังนี้

นอกจากนี้ยังปรากฏในวินัยปิฎก ภิกฺขุณีวิภังค์ หน้า ๒๕๕ ว่า **ปญฺหํ ปุจฺเฉยฺยาติ สุตฺตนฺเต โอกาสํ การาเปตฺวา วินยํ วา อภิธมฺมํ วา ปุจฺฉติ อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส วินเย โอกาสํ การาเปตฺวา สุตฺตนฺตํ วา**

---

*พระทัพพมัลลบุตรเป็นเอตทัคคะทางจัดเสนาสนะ เมื่อท่านรู้ว่าภิกษุอาคันตุกะรูปใดเป็นวินัยธรหรือสุตตันติธร หรือมาติกาธร ท่านก็จัดให้ได้พักอยู่ร่วมด้วยกับคณะภิกษุที่เล่าเรียนเหมือนกัน

อภิธมฺมํ วา ปุจฺฉติ อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส อภิธมฺเม โอกาสํ การาเปตฺวา สุตฺตนฺตํ วา อภิธมฺมํ ปุจฺฉติ อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส ฯลฯ แปลโดยความว่า ภิกษุณีผู้ถามปัญหาแก่ภิกษุขอโอกาสอันใดต้องถามอันนั้น ถ้าขอโอกาสถามพระสูตรแล้ว กลับไปถามพระวินัยก็ดี ถามพระอภิธรรมก็ดี เป็นอาบัติปาจิตตีย์ ขอโอกาสถามพระวินัยแล้ว ถามพระสูตรก็ดี ถามพระอภิธรรมก็ดี เป็นอาบัติปาจิตตีย์ ขอโอกาสถามพระอภิธรรมแล้ว ถามพระสูตรก็ดี ถามพระวินัยก็ดี เป็นอาบัติปาจิตตีย์ ในอปทาน-อุบาลีเถรวัตถุหน้า ๖๓ มีว่า

สุตฺตนฺตํ อภิธมฺมญฺจ วินยญฺจาปิ เกวลํ
นวงฺคํ พุทฺธวจนํ เอสา ธมฺมสภา ตว

แปลโดยความว่า (ข้าแต่พระองค์ผู้จอมมุนี) พระสูตร พระอภิธรรม พระวินัย รวมพระพุทธวจนะมีองค์ ๙ ทั้งสิ้นนี้ เป็นธรรมสภาของพระองค์

ในเถรีอปทาน หน้า ๓๐๙ มีว่า

กุสลาหํ วิสุทฺธีสุ กถาวตฺถุวิสารทา
อภิธมฺมนยญฺญูจ วสี ปตฺตามฺหิ สาสเน

แปลโดยความว่า ในพระศาสนานี้ ดิฉัน (นางเขมาเถรี) ฉลาดในวิสุทธิ ๗ แลสามารถในกถาวัตถุ เป็นผู้รู้นัยแห่งพระอภิธรรมถึงซึ่งวสีทั้ง ๕

นอกจากนี้ยังมีมาในมหาโคสิงคสาลสูตร (ดูบรรพ ๑) และยังมีมาในที่อื่น ๆ อีกเป็นเอนก

๔. คำที่ว่า **ธมฺโม จ วินโย จ** ซึ่งแปลว่า ธรรมด้วยวินัยด้วยนั้น คำว่าธรรมมิได้หมายเอาแต่สุตตันตปิฎกอย่างเดียว แต่หมายเอาอภิธรรมปิฎกเข้าด้วย เพราะชื่อว่าเป็นพระธรรมเหมือนกัน เช่นคำ

อรรถาธิบายของพระคันถรจนาจารย์ว่า

๕. ถ้าปฏิเสธอภิธรรม เพราะเหตุว่าคำ **วุตฺตํ เหตํ ภควตา ฯลฯ** เป็นต้นแล้ว พระสูตรกับพระวินัยก็ควรปฏิเสธด้วยซิ เพราะทั้งพระธรรมและพระวินัยก็ล้วนแต่ที่พระสาวกสดับมาจากพระพุทธองค์ทั้งสิ้น พระพุทธองค์มิได้ทรงนิพนธ์ขีดเขียนไว้ที่ไหน และในพระสูตรเองก็ต้องมีคำว่า **เอวมฺเม สุตํ** ข้าพเจ้าได้สดับมาดังนี้ ในพระวินัยก็มีคำว่า **เตน โข ปน สมเยน ภควตา** แปลว่าก็โดยสมัยนั้นแลพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ เหล่านี้เป็นคำพูดของพระสังคีติกาจารย์ทั้งสิ้น พระไตรปิฎกทั้ง ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ล้วนเป็นวาจาของพระสังคีติกา-จารย์ที่ถ่ายทอดมาจากพระศาสดาทั้งสิ้น

๖. ยอมว่าในอภิธรรมมีที่เป็นสาวกภาษิตอยู่คัมภีร์หนึ่งคือคัมภีร์กถาวัตถุซึ่งเป็นวาทะของพระโมคคลีติสสเถระ แต่พระโมคคลี-ติสสเถระก็ย่อมรับความคิดเห็นมาจากหลักของพระบรมศาสดา

มติในคัมภีร์อัฏฐสาลินี

ความจริงข้อนี้ควรจัดเป็นข้อที่ ๗ ต่อจากข้อ ๖ แต่ที่เขียนแยกเป็นหัวข้อใหญ่ต่างหาก เพราะมีถ้อยความค้านและลงโทษพวกไม่เชื่ออภิธรรมยืดยาว ซึ่งอ่านแล้วข้าพเจ้าเองรู้สึกขำ คัมภีร์อัฏฐสาลินี แต่งขึ้นโดยพระอรรถกถาจารย์เอกแห่งพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท คือท่านพุทธโฆษะ ตกราวพุทธศตวรรษที่ ๙ มีอรรถรสอันลึกซึ้งยากทั้งการตีความและการแปล ในคัมภีร์นี้มีความตอนหนึ่ง กล่าวถึงกระทู้ของฝ่ายที่ถามว่าพระอภิธรรมนี้เป็นคำของใคร ดังยกคำแปลมาให้ดูต่อไปนี้

"ถามว่า (อภิธรรม) เป็นคำของใคร แก้ว่าเป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ถามว่า ใครเป็นผู้นำสืบเนื่องกันมา

แก้ว่า พระอาจารย์ทั้งหลายนำสืบกันมา จริงดังนั้น พระเถระทั้งหลาย คือพระสารีบุตรเถระ พระภัททิ โสภิตะ ปิยชาลี ปิยปาละ ปิยทัสสี โกสิยบุตร สิคควะ สันเทหะ โมคคลีบุตร มิสสทัตตะ ธรรมิยะ สาทกะ โสนกะ เรวตเถระ นำสืบต่อกันมาจนถึงตติยะสังคีติกาล ต่อจากนั้นอาจารย์ทั้งหลายในชมพูทวีปซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ของพระเถระเหล่านั้นนำสืบต่อมา" ตอนนี้ให้หลักฐานความเป็นมาของอภิธรรมในหน้า ๓๙ มีข้อความปรับโทษแก่ผู้ที่ไม่เชื่ออภิธรรมรุนแรงอยู่ว่า ผู้ที่ปฏิเสธ-อภิธรรม ก็ย่อมชื่อว่าปฏิเสธพระสัมพัญญุตญาณในชินจักรนี้ ชื่อว่าทำเวสารัชชญาณของพระศาสดาให้หมุนกลับ ทำบริษัทผู้ใคร่จะฟังให้เข้าใจผิด กั้นทำนบในอริยมรรค (กีดขวางอริยมรรค) จัดเขา (ผู้ปฏิเสธ-อภิธรรม) ในพวกก่อเหตุให้แตกร้าว ๑๘ จำพวก จำพวกใดจำพวกหนึ่ง เป็นผู้สมควรลงอุกเขปนิยกรรม นิยสกรรม และตัชชนิยกรรมโดยแท้ ผู้เช่นนี้ พวกเราควรลงปัพพาชนิยกรรมเป็นต้นแล้ว*ไสส่งไปว่า "เจ้าจงไปเป็นคนกินเดนเสียเถิด"

ฟังคำลงโทษเหล่านี้แล้ว พวกปฏิเสธอภิธรรมดูออกจะน่ากลัวอยู่ เพียงปฏิเสธเท่านั้นจะต้องรับโทษทีเดียวซ้อนกันหลายอย่าง ในตอนต่อไปมีคำโต้คำแก้ระหว่าง ๒ ฝ่ายดังนี้

แม้ถ้าเธอ (ฝ่ายปฏิเสธอภิธรรม) พึงกล่าวว่าถ้าอภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์แล้ว ก็ควรจะมีคำเริ่มต้นในอภิธรรมทำนองนี้ว่า **เอกํ สมยํ ภควา ราชคเห วิหรติ** เป็นต้น เหมือนที่มีในพระสูตรหลายพันสูตร เรา (ฝ่ายอภิธรรม) พึงค้านว่า ก็คำเริ่มต้นเช่นนั้นแห่งชาดก สุตตนิบาต และธรรมบทไม่มีเช่นนั้นไซร้ ชาดก สุตตนิบาต และธรรมบทเหล่านั้นก็ไม่เป็นพระพุทธภาษิตด้วยซิ แล้วพึงกล่าวกับเขาต่อไปอีกว่า ดูก่อน

---

*การลงโทษต่าง ๆ เหล่านี้ พึงดูอธิบายในบทนำ

ผู้ฉลาด (คำเย้ย) ชื่อว่าอภิธรรมนี้เป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเท่านั้น หาเป็นวิสัยแห่งผู้อื่นไม่ ก็การเสด็จลงถือปฏิสนธิในครรภ์พระมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ปรากฏแล้ว การประสูติ การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร การแสดงยมกปาฏิหาริย์ การเสด็จไปแสดงอภิธรรมในเทวโลก การเสด็จลงจากเทวโลก ฯลฯ ก็ปรากฏแจ่มแจ้งแล้วทั้งนั้น ดูก่อนผู้ฉลาด ชื่อว่าคำเริ่มต้นแห่งอภิธรรมนั้นไม่จำเป็น เมื่อกล่าวเช่นนี้ ฝ่ายปรวาทีก็จะไม่สามารถหาอุทาหรณ์ที่ถูกต้องเป็นธรรมมาอ้างได้

ในหน้า ๓๗ มีคำถามคำตอบระหว่างผู้เชื่ออภิธรรมกับผู้ไม่เชื่ออภิธรรมดังนี้

ภิกษุรูปหนึ่งนั่งอยู่ ณ ที่นั้น กล่าวกะพระธรรมกถึกว่า 'ท่านธรรมกถึก ! ท่านชักพระสูตรมาเสียยืดยาว ประหนึ่งจะเอามาล้อมภูเขาสิเนรุทีเดียว พระสูตรนั้นชื่อสูตรอะไร'

ธรรมกถึก 'อภิธรรมสูตรซิผู้มีอายุ'

ภิกษุ 'ทำไมท่านจึงชักอภิธรรมสูตรมาเล่า ท่านจะชักพระสูตรอื่นที่เป็นพระพุทธภาษิตไม่ดีกว่าหรือ'

ธ. 'ก็อภิธรรมสูตรใครเป็นผู้กล่าวไว้เล่า'

ภ. 'อภิธรรมไม่ใช่พระพุทธภาษิต'

ธ. 'ผู้มีอายุ ! นี่ท่านเรียนพระวินัยปิฎกหรือเปล่า'

ภ. 'ไม่ได้เรียน'

ธ. 'เห็นจะเป็นเพราะไม่ได้เรียนและทรงวินัยปิฎกนั่นเอง ท่านจึงไม่รู้แล้วก็กล่าวออกมาอย่างนี้'

ภ. 'ผู้มีอายุ ! ผมเรียนเฉพาะพระวินัย' (หมายเฉพาะตัวสิกขาบทไม่ได้หมายเอาทั้งปิฎก)

ธ. 'แม้วินัยนั้นท่านก็เรียนอย่างผิดพลาด บางทีจะไปนั่งหลับเสียที่ท้ายบริษัทแล้วก็เรียนส่งเดชไป ก็บุคคลเช่นท่านจะบรรพชาหรืออุปสมบทก็ย่อมเป็นคนถ่วงโลกเสมอ' แล้วพระธรรมกถึกก็ยกอาคตสถานเกี่ยวกับอภิธรรมที่มาในพระวินัยขึ้นอ้างทันที

ทัศนะวิจารณ์ของผู้เขียน

มติทั้งสองฝ่ายนี้ ท่านผู้อ่านจะเห็นได้ว่าต่างมีเหตุผลของตนที่น่าจะเชื่อถือตาม แต่สำหรับทัศนะของผู้เขียน ข้าพเจ้าขอกล่าวว่า อภิธรรมปิฎกนี้ไม่เป็นพระพุทธภาษิตทั้งหมด จะเป็นพระพุทธภาษิตก็แต่เฉพาะตัวบทมาติกา และข้ออธิบายบางแห่ง นอกนั้นเป็นอาจริยภาษิตซึ่งอรรถาธิบายมาติกาให้พิสดารตามแนวของพระพุทธมติ ซึ่งไม่ควรถือว่าเมื่อมิใช่เป็นพระพุทธภาษิตทั้งหมดแล้ว ก็เลยไม่นิยมนับถือ ความจริงอภิธรรมนั้นมิใช่อื่นมิใช่ไกลที่ไหน เนื้อแท้ก็เป็นธรรมในพระสูตรนั่นเองแต่พระอาจารย์ท่านเลือกชักเอาแต่หัวข้อหรือแม่บทที่เรียกว่ามาติกาออกมารวบรวมขึ้นต่างหากปิฎกหนึ่ง แล้วขยายความให้พิสดารเพื่อความเข้าใจง่าย หรือเพื่อความละเอียดซึ่งบางทีเพราะความละเอียดเลยกลายเป็นปิฎกที่มีความยากเย็นสุขุมลุ่มลึก ต้องศึกษากันเป็นเวลานานยิ่งกว่าสองปิฎก สันนิษฐานว่าอภิธรรมเดิมสงเคราะห์ลงในเวยยากรณ์ในอภิธรรมวิภังคะและธาตุกถา เราจะได้พบคำอธิบายเกี่ยวกับขันธ์ ธาตุ อายตนะ โพชฌงค์ มรรค สติปัฏฐาน ฯ ในสังยุตตนิกายได้ประมวลแบ่งเป็นขันธสังยุตต์ ฯ ในคัมภีร์ปุคคลบัญญัติเราจะพบว่าได้นำเอาธรรมะ ที่ว่าด้วยจำพวกแห่งบุคคลในโลกจากอังคุตตรนิกายไปอธิบายศาสตราจารย์ชาวญี่ปุ่นคนหนึ่งกล่าวว่า มีบุคคลเพียงประเภทหนึ่งและประเภทเดียวเท่านั้น ที่หาไม่พบในอังคุตตรนิกายคือ สมสีสี ซึ่งใน

ปุคคลบัญญัติได้อธิบายบ่งถึงในธรรมสังคณี เราจะพบแนวคิดที่นำมาจากขุททกนิกาย และในยมกกับปัฏฐานเราก็จะพบคำอรรถาธิบายทฤษฎีปัจจัยการของพระพุทธองค์อย่างซับซ้อนหยุมหยิมจนกลายเป็นคัมภีร์ตรรกวิทยาชิ้นโบว์แดงของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทไป ตามความเห็นของข้าพเจ้า คัมภีร์ ธาตุกถา วิภังคะ ปุคคลบัญญัติและธรรมสังคณี ยมกะ ปัฏฐานะ เกิดขึ้นตามลำดับกัน คัมภีร์กถาวัตถุเป็นของเกิดขึ้นในชั้นหลังสุด

ในพระพุทธศาสนาฝ่ายสาวกยาน มีนิกายหนึ่งที่ไม่ยอมรับอภิธรรมปิฎกเป็นพระพุทธภาษิต นิกายนี้คือนิกายเสาตฺรนฺติกะ ซึ่งยอมรับแต่มาติกาเท่านั้น การปฏิเสธอภิธรรมปิฎกไม่ใช่เป็นของใหม่ แต่เป็นความคิดมานานแล้วในหมู่คณาจารย์ต่างสำนักของพระพุทธศาสนาอย่างน้อยก็ได้มีการปฏิเสธอภิธรรมปิฎกก่อนพุทธศตวรรษที่ ๓ และพวกไม่ยอมรับอภิธรรมปิฎกนี้คงมีอยู่เรื่อยตลอดมา จนแม้ในลังกาซึ่งเป็นป้อมปราการของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเอง พวกปฏิเสธอภิธรรมนี้ไม่ใช่มีเฉพาะพวกนิกายเสาตฺรนฺติกะเท่านั้น และดังนั้นจึงไม่มีข้อประหลาดอันใดเลยว่า ทำไมอัฏฐสาลินีจึงได้ลงโทษพวกภิกษุผู้ปฏิเสธอภิธรรมไว้อย่างรุนแรง ซึ่งดูออกจะเกินขอบเขตไปบ้าง แต่สำหรับนิกายที่บูชาอภิธรรมเป็นชีวิตจิตใจนั้น ยังไม่ใช่นิกายเถรวาท ซึ่งเป็นเจ้าของอภิธรรม ๗ คัมภีร์ที่ได้กล่าวมาข้างต้น แต่เป็นนิกายสรวาสติวาทหรืออีกชื่อหนึ่งคือนิกายอภิธรรม นิกายนี้เป็นสาขาแยกออกไปจากเถรวาทในราวพุทธศตวรรษที่หนึ่ง และค่อย ๆ เจริญเติบโตเป็นลำดับจนกลายเป็นนิกายที่ทรงอิทธิพลในอินเดียภาคเหนืออยู่ถึง ๕ ศตวรรษ นิกายนี้มีอภิธรรม ๗ คัมภีร์เหมือนกัน แต่มีอรรถรสแตกต่างไปจากอภิธรรมของเถรวาท ความพิสดารนั้นจักอธิบายในตอนข้างหน้า

นิกายนี้ถือว่าพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะและพระมหากัจจานะหรือกาตยานีบุตรเป็นปฐมาจารย์แห่งอภิธรรม ซึ่งเป็นการให้ข้อคิดเห็นแก่เราดีมาก คุณนิรเทศศาสตร์* ของฝ่ายนิกายมหาสังฆิกะก็ได้กล่าวว่าพระกาตยานีบุตรรวบรวมเอาหลักธรรมที่เป็นฝ่ายปัญญาล้วน ๆ จากพระสูตร เรียกว่าอภิธรรมแล้วนำไปสาธยายถวายพระพุทธองค์ทรงสดับพระตถาคตเจ้าทรงอนุโมทนารับรอง อนึ่งในอังคุตตรนิกายของมหาสังฆิกะ มีที่หนึ่งแสดงว่าพระพุทธองค์เสด็จไปแสดงธรรมเทศนาโปรดพุทธมารดาในดาวดึงส์** ข้อกล่าวว่า พระมหากาตยานีบุตรหรือพระมหากัจจานะรวบรวมข้อธรรมในพระสูตรออกจัดเป็นอภิธรรมปิฎกนั้นข้าพเจ้ามีความเชื่อมั่นว่าเป็นความจริง และอภิธรรมก็ได้เกิดมีมาแต่เบื้องสมัยพุทธกาลแล้วด้วย พระมหากัจจานะได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่า เลิศทางกระจายธรรมย่อให้พิสดาร มีอยู่บ่อยครั้งที่พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนา แต่หัวข้อธรรมโดยย่อซึ่งเรียกว่าอุทเทศ แล้วท่านเป็นผู้อธิบายให้พิสดารละเอียดออกไป จนพระศาสดาตรัสแก่ภิกษุสงฆ์ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! มหากัจจานะเป็นบัณฑิตมีปัญญามาก แม้หากว่าเธอทั้งหลายจะพึงถามเนื้อความนั้นกะเราไซร้ แม้เราก็คงพยากรณ์เหมือนอย่างมหากัจจานะพยากรณ์" นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้ปักหลักพระพุทธศาสนาในแคว้นอวันตีเป็นคนแรก อภิธรรมจักต้องเป็นการรวบรวมของท่านและของพระสารีบุตรเป็นแน่ ข้าพเจ้าปรารถนาจะกล่าวว่าท่านทั้งสองเป็นปฐมอรรถกถาจารย์ คัมภีร์ที่ถือกันว่าเป็นภาษิตของพระสารีบุตร เช่นปฏิสัมภิทามรรค จุลลนิทเทศ มหานิทเทศ ก็มีรูปโครงอย่าง

---

* จีนเรียกว่า "ฮุนเปียคกงเต๊กหลุน"

** ฝ่ายมหายานมีพระสูตรกล่าวถึงข้อธรรมที่พระศาสดาแสดงโปรดพระพุทธมารดา แต่เห็นว่าเป็นหนังสือคนรุ่นหลังแต่ง ไม่อยากยกมาเป็นหลักฐาน

อภิธรรมคัมภีร์จุลนิทเทศ มหานิทเทศ เป็นคัมภีร์แก้อรรถที่ยากในสุตตนิบาต ขุททกนิกาย จัดว่าเป็นอรรถกถาที่เก่าที่สุด ส่วนปฏิสัมภิทามรรคนั้นแก้ความในมาติกาว่าด้วยญาณของพระพุทธเจ้า และพระสาวกกับอธิบายปรมัตถธรรมอันลึกซึ้งเป็นลำดับ ในสัทธัมมปัชโชติอรรถกถาของจุลนิทเทศ มหานิเทศ แต่งโดยพระธรรมปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ มีปณามคาถาว่า

สารีปุตฺโต มหาปญฺโญ สตฺถุกปฺโป ชินตฺรโช
ธมฺมจกฺกํ วิภาเชตฺวา มหานิทฺเทสมพฺรวิ
ปาโจ วิสิฏฺฐนิทฺเทโส ตํ นาม วิเสสโต จ ฯ

แปลว่า "พระสารีบุตรผู้มีปัญญายิ่งยง ผู้เป็นพุทธชิโนรส เทียมเท่าองค์พระศาสดา แจกแจงพระธรรมจักร กล่าวมหานิทเทศไว้แล้ว ฯ พระบาลีมีนิทเทศอันวิเศษ" อรรถกถาที่กล่าวกันว่าเป็นของพระมหากัจจานะแต่งคือคัมภีร์เนติปกรณ์ แต่งเป็นอรรถกถาวรรณานวังคสัตถุศาสน์ มีลีลาโวหารคล้ายคลึงกับคัมภีร์จุลนิทเทศ มหานิเทศ ตอนจบแห่งคัมภีร์ มีความบ่งชัดว่า เอตฺตาวตา สมตฺตา เนตฺติยํ อายสฺมตา มหากจฺจาเนน ภาสิตา ภควตา อนุโมทิตา มูลสงฺคีติยํ สงฺคีตาติ แปลความว่า เนติอันพระมหากัจจานะผู้มีอายุภาสิตแล้ว อันพระผู้มีพระภาคอนุโมทนาแล้ว อันพระเถระผู้ร้อยกรองพระธรรมวินัยสังคายนาแล้ว ในสังคีติดั้งเดิม จบลงด้วยประการเท่านี้แล เพราะฉะนั้นฝ่ายอภิธรรม เมื่อจะกล่าวถึงประวัติมูลเดิมย่อมถือว่าพระสารีบุตรกับพระมหากัจจานะเป็นปฐมาจารย์แห่งอภิธรรม และดังนั้นเราจึงสรุปความได้ว่า

๑. อภิธรรมปิฎกเป็นพระพุทธภาษิตแต่เฉพาะตัวแม่บทมาติกาและคำอธิบายธรรมะบางแห่ง

๒. ส่วนใหญ่เป็นสาวกภาษิต ซึ่งแต่งขยายพุทธพจน์ตามแนว

พุทธมติ และบางแห่งได้แทรกกฎเกณฑ์ใหม่ ๆ ขึ้น การแต่งนั้นแต่งกันหลายองค์มิใช่องค์เดียว

๓. ไม่ควรปฏิเสธอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือนักปริยัติของไทยควรสนใจศึกษาอภิธรรมให้ถ่องแท้ ในฐานะที่อภิธรรมปิฎกเป็นพุทธปรัชญาที่ละเอียดสุขุมยิ่งนัก ข้าพเจ้าชอบใจและเห็นพ้องด้วยกับคำพูดของคุณหลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ป.ธ.๙) ที่ว่าปัญหาธรรมะในพระสูตรบางแห่งย่นย่อยากแก่การเข้าใจ ก็ได้ความอธิบายโดยละเอียดในอภิธรรม และธรรมะในอภิธรรมที่ละเอียดพิสดารจนยากที่จะรวบรัดความได้ เราก็ได้ความสรุปอย่างย่อจากพระสูตร

ปัญหาเรื่องขุททกนิกาย

นักศึกษาชาวตะวันตกบางท่านได้แสดงข้อคิดว่า สมัยปฐมสังคายนาได้รวบรวมพระสูตรขึ้นเพียง ๔ นิกายเท่านั้นคือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย อังคุตตรนิกาย และสังยุตตนิกาย ส่วนนิกายที่ ๕ หรือขุททกนิกายนั้นเป็นของเกิดขึ้นภายหลัง นิกายทั้ง ๔ ซึ่งพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือว่าขุททกนิกายไม่ใช่พระพุทธภาษิต ความเห็นเช่นนี้เป็นความเห็นมีส่วนผิดพลาดและส่วนถูกต้องเหมือนกัน ตามทัศนะของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ากล้ายืนยันว่าธรรมบางหมวดในขุททกนิกายเป็นพระพุทธภาษิตอย่างสมบูรณ์ เช่นในขุททกปาฐะธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต ชาดก ฯ ที่มิใช่พระพุทธภาษิตก็เป็นภาษิตของสาวก คือเถรคาถา และเถรีคาถาเป็นต้น ซึ่งก็ไม่น่าจะมีปัญหาอะไรเลย ในเมื่อตัวคาถาก็บ่งอยู่แล้วว่าเป็นคำพูดของพระเถระและพระเถรีในพระพุทธศาสนา ข้ออ้างของนักศึกษาจำพวกนี้ก็คือว่า ในสุตตันตปิฎกของนิกายแห่งพระพุทธศาสนาฝ่ายสาวกยานอื่น ๆ มีเพียง ๔ นิกายซึ่งเรียกว่า “อาคม ๔” เท่านั้น ไม่มี

อาคมที่ ๕ หรือขุททกนิกาย แต่ความจริงก็ได้บอกแก่เราว่า ในนิกายสรวาสติวาทมีหมวดธรรมบางตอนในขุททกนิกายเหมือนกัน คืออุทาน-วรรค สุตตนิบาต อัฏฐกะ และปรายนวรรค สถวีรคาถา ธรรมบท วิมานวัตถุ และพุทธวงศ์ ซึ่งได้ถูกเรียกรวมกันว่า **กฺษุทฺราคม** นอกจากนี้ยังมีหมวดธรรมบางตอนอื่น ๆ อีก ในขุททกนิกายที่เราจะพบกระเส็นกระสายในสํยุกตาคมของนิกายสรวาสติวาท นอกจากนี้ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชก็ได้อ้างถึงมุนีคาถาซึ่งเป็นความตอนหนึ่งในสุตตนิบาต ในคัมภีร์มหายานชั้นเก่าก็อ้างถึงพระพุทธภาษิตในสุตตนิบาตบ่อยครั้ง อย่างไรก็ตาม สาเหตุที่นิกายอื่น ๆ ไม่มีขุททกนิกายนั้น ตามความเข้าใจของข้าพเจ้าก็เพราะเหตุว่า ขุททกนิกายเป็นนิกายที่แสดงลักษณะพิเศษของฝ่ายเถรวาทและมีหลักปรัชญา โดยเฉพาะของฝ่ายเถรวาทแตกต่างไปจากหลักปรัชญาของนิกายอื่น ๆ ซึ่งความต่อไปก็จักปรากฏเองว่ามีพวกปาปภิกษุ (ตามสำนวนของพระคันถรจนาจารย์) ปฏิเสธไม่รับขุททกนิกาย (ดูทีปวงศ์) ข้าพเจ้าขอกล่าวแนะนำในที่นี้ด้วยว่า ขุททก-นิกายจัดเป็นวรรณคดีที่อุดมด้วยหลักธรรมของพระพุทธองค์ ตั้งแต่สามัญขึ้นไปหาความสูง มีลีลาแห่งภาษาไวยากรณ์อันไพเราะเพริศพริ้งสมบูรณ์ไปด้วยวิญญาณแห่งศิลปิน ประกอบไปด้วยความรู้ทางประวัติ-ศาสตร์สังคม และขนบธรรมเนียมประเพณีสมัยอินเดียโบราณ ซึ่งสามารถทำให้ผู้ศึกษาหลับตามองเห็นอดีตภาพต่าง ๆ ตามที่บรรยายไว้ประดุจว่าเรามีพลังอำนาจนำตนเข้าไปสู่อดีตทวารกาลโพ้นหลายพันปีฉะนั้น

หมายเหตุ:- ในอรรถกถากล่าวว่าอภิธรรมจัดเข้าในเวยยากรณ์ อันเป็นองค์หนึ่งในนวังคสัตถุศาสน์ อนึ่งพึงสังเกตว่าในคัมภีร์อภิธรรมเราจะไม่พบคำว่า ภิกฺขเว ของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นธรรมดาของพระพุทธองค์ที่จักต้องปรารภบุคคลผู้สดับธรรมเทศนา หรือไม่พบคำว่าดูก่อนเทพยดาทั้งหลาย ดังที่เชื่อกันว่าทรงเทศนาอภิธรรมแก่ปวงเทพเลย ข้อนี้แสดงว่าพระคันถรจนาจารย์ผู้รวบรวมอภิธรรม ท่านไม่มีเจตนาจะให้คนเข้าใจว่าเป็นพุทธดำรัสทั้งหมดนั่นเอง